

ДВА П'ЄМОНТИ

Автономія, яку в межах Австро-Угорщини після 1867 р. отримала Галичина, з погляду Відня мала сприяти лояльності провінції та стримувати ірреденту. Справді, лоялізм став найпоширенішим напрямком серед польських галицьких політиків останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Досить згадати слова Крайового сейму, спрямовані до цісаря Франца Йосифа І: «При Тобі, Ваша Величносте, стоїмо і хочемо стояти», які стали на майже пів століття символом такої політичної позиції. Цього напрямку від « нової ери» початку 1890-х років стала дотримуватися також нароdoвецька частина галицького українського політикуму («українофіли»). Однак лоялізм як польських, так і українських галицьких політиків не заважав прагненню збільшити межі автономії краю, а навіть мріяв збільшити територію краю коштом суміжних земель, де проживали співвітчизники (*rodacy*), що могло би бути початком квазідержавної структури. Найсміливіші польські галицькі проекти передбачали перетворення Австро-Угорщини в Австро-Угорщину-Польщу, зі спільним цісарем чи окремим володарем. Лише поодинокі проекти виходили поза межі Галичини: під скіпетром цісаря планувалося об'єднання поділених між імперіями територій – відповідно, польської та української. Водночас, при всьому лоялізмі політичних еліт краю, в їхній уяві Галичина була покликана відіграти особливу роль, яку порівнювали до ролі П'ємонту в об'єднанні Італії.

Метафора Галичини як П'ємонту поширилася в останній чверті ХІХ ст. Вперше з'явившись чверть століття раніше в середовищі Київської громади, метафора українського П'ємонту закріпилася за Галичиною завдяки Михайлові Грушевському. Активно її використовували принаймні до початку 1920-х років. Згодом ці метафори стали загальним місцем в українській і польській історіографії та увійшли в шкільні програми. Метафора П'ємонту стала ширше вживаною, ніж розмаїті аналогії до італійського *Risorgimento*, Молодої Італії, ірреденти, оскільки ставила наголос саме на об'єднанні розділених між різними державами італійських земель і провідній ролі найбільш просунутої в процесі націєтворення провінції. Слов'янські «будителі» бездержавних народів Габсбурзької імперії дуже уважно

стежили за розвитком подій в Італії та черпали натхнення як щодо ідей, так і форм італійського національно-визвольного руху¹.

Що означала метафора П'ємонту для польських і українських політичних діячів? Чи відповідала вона політичним, економічним та культурним реаліям Галичини зламу XIX і XX ст., чи, навпаки, політики видавали бажане за дійсне? І чи могли паралельно функціонувати на одній території два П'ємонти, навіть лише як метафора?

В останній чверті XIX ст. і польські, й українські еліти, розуміючи безпросвітне становище на підпруських і підросійських територіях, вирішили створити саме в Галичині підвалини для розвитку національної культури, освіти та громадського життя. Цьому сприяла автономія, яку Відень надав окремим регіонам після перетворення 1867 р. Габсбурзької монархії в дуалістичну Австро-Угорщину. В Галичині було створено низку інститутів, зокрема Крайовий сейм, Крайовий відділ (місцева адміністрація), Крайову шкільну раду тощо; запроваджено польську мову, а в деяких сферах також українську.

Уже сам факт, що в Галичині вбачали край, який мав відіграти роль поза своїми межами, навіть більше – поза межами Габсбурзької імперії, свідчить про те, що політична уява галицьких еліт, попри перевагу лоялізму, мала водночас й інші орієнтири. Тому метафора П'ємонту, що означала об'єднання поділених земель, хоч би тільки у формі уявленої спільноти, стала однаково важливою як для поляків, так і для українців².

У реальному політичному вимірі ця ідея обмежувалася до боротьби за здобуття більшої політичної ваги у Відні. Безумовного успіху добилися поляки: їхні інтереси на центральному рівні представляло чимало політиків (у самій Галичині політичне й економічне життя здомінували польські землевласники)³. Хоч українці не досягли аналогічного успіху, вже сам факт участі в політичному житті країни на найвищому рівні віденського парламенту – Райхсрату, як і поява в краю цілої плеяди політичних діячів та повного політичного спектру, від християнських демократів до соціалістів,

¹ A. Procyk. *Giuseppe Mazzini's Young Europe and the Birth of Modern Nationalism in the Slavic World*. Toronto – Buffalo – London 2019.

² Писали про це, м. ін.: J. Buszko. *Galicja 1859–1914, Polski Piemont?* Warszawa 1989; P. R. Magocsi. *The Roots of Ukrainian Nationalism. Galicia as Ukraine's Piedmont*. Toronto 2002.

³ Крім найвищої посади в Краю – намісника, поляки виконували найвищі функції в Австро-Угорщині. Для прикладу: прем'єр-міністрами Австро-Угорщини побувало троє поляків, серед них Казімеж Бадені; у його кабінеті міністром закордонних справ став Агенор Голуховський-молодший, а Леон Білінський – міністром державної казни. Як писав польський дослідник Вальдемар Лазуга, у Відні подекували, що Австрії загрожує колонізація.

свідчить про те, що протягом менш ніж пів століття побудовано політичний та інституційний фундамент під майбутню емансипацію українців⁴.

В економічному розумінні Галичина була відсталою порівняно з іншими провінціями; наприкінці ХІХ ст. близько 80% населення були селянами, а на початку ХХ ст. ця цифра дещо зменшилася – до 75%⁵. Як вважають польські дослідники економічної історії, віденський уряд навмисне консервував цей стан. Однак і польські землевласники були більш ніж зацікавлені збереженням status quo, оскільки розвиток промисловості та пов'язані з цим модернізаційні зміни похитнули б їхнє домінування в краю⁶.

Попри економічну відсталість, у сфері культури й науки українці та поляки добилися серйозних успіхів. Найважливіші польські організації та установи, зокрема Оссолінеум і Польська академія знань, мали своїх українських близнюків. Найбільшу роль відіграло Наукове товариство імені Шевченка, фінансоване здебільшого наддніпрянцями. Саме навколо НТШ зосередилися українські інтелектуальні сили, і саме там виникли найважливіші для українського націтворення інтелектуальні продукти: *Історія України-Руси* та *Географія України*.

У сфері освіти, у рамках Крайової ради шкільництва, тривало змагання між поляками й українцями як щодо співвідношення кількості шкіл, так і щодо питання, яке на зламі століть стане кісткою незгоди: створення українського університету. На перешкоді розвитку освіти тривалий час, аж до 1890-х років, стояли польські еліти, переважно великі землевласники, які намагалися стримати емансипацію інших суспільних прошарків⁷. У поширенні навичок читання, особливо газет, вони вбачали загрозу для свого

⁴ Див., напр.: О. Аркуша. *Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901)*. Львів 1997, а також розвідку віденського історика Гаральда Біндера: Н. Binder. *Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik* [= Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, т. 29]. Vienna 2005. Сергій Плохій вважає українців бенефіціантами «Весни народів» і тими, хто найбільше втратив унаслідок лояльності до Габсбурзького престолу після конституційної реформи. Див.: S. Plochy. *The Gates of Europe: History of Ukraine*. New York 2015, с. 163, 170; С. Плохій. *Брама Європи. Історія України* / перекл. з англ. Р. Клочка. Харків 2016.

⁵ Існувало навіть словосполучення «галицька нужда». Пор., напр.: S. Szczepanowski. *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*. Lwów 1888.

⁶ Класичною працею, в якій проаналізовано взаємини в Галичині, є «Під скіпетром Габсбургів» Генрика Верещицького (Н. Wereszycki. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków 1975).

⁷ М. Baczkowski. *Analfabetyzm w Galicji w dobie konstytucyjnej (1867–1914) // Naród – państwo, Europa Środkowa w XIX i XX wieku: studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Kraków 2006, с. 113.

панівного становища. Аж до кінця XIX ст. Галичина залишалася регіоном із найнижчим в Австро-Угорщині рівнем грамотності (в 1880 р. – майже 90% неписьменних, а напередодні Першої світової війни – близько 40%)⁸. У порівнянні з П'ємонтою того часу анальфабетів було в чотири рази більше. У Чехії та Моравії кількість неписьменних вміщала в межах кількох відсотків. Цей різкий контраст із Галичиною ще раз вказує на відсталість провінції навіть у сфері освіти, якщо порівняти з іншими регіонами Австро-Угорщини, та й із самим П'ємонтою. На початку XX ст. рівень неписьменності в Галичині зменшився, однак далі залишалася відчутна різниця (в середньому майже вдвічі більше неписьменних). Якщо італійський П'ємонт зміг відіграти роль каталізатора у створенні об'єднаного Королівства Італії, то це сталося завдяки тому, що цей регіон був (і залишається донині) найбільш розвинутим з-посеред італійських земель за всіма показниками: від економічного починаючи, на освітньому та культурному закінчуючи. Вочевидь, у Відні порівняння Галичини з П'ємонтою викликало посмішку.

З погляду Відня Галичина була однією з найвідсталіших провінцій, яка від початку перебування в імперії, себто першого поділу Речі Посполитої, потребувала цивілізаційної місії. Ці колонізаційні риторичні практики доби Просвітництва залишалися *loci communes* у способі зображення Галичини як провінції Австро-Угорщини аж до кінця існування імперії та належали до інструментів, які були засобом підпорядкування провінції⁹. Аргумент запізнення й необхідності цивілізаційної місії виявився дуже придатним у політичному протистоянні поляків і українців. Польські політики всіляко підкреслювали відсталість українців із суспільного, економічного та освітнього погляду. Аргументи, які лунали з їхнього боку, падали на благодатний ґрунт західного (у тому числі австрійського) стереотипу про східноєвропейців. Можна в цьому випадку говорити про механізм проєкції: відсталість, приписувану західними просвітителями Речі Посполитої, а згодом – австрійськими просвітителями Галичині¹⁰, перенесено на галицьких українців.

Напередодні Першої світової війни і українці, і поляки сподівалися від «П'ємонту» поштовху, який започаткує процес об'єднання всіх земель.

⁸ Див.: М. Danielak. 3.765.702 *analfabetów: Śląsk, Galicya, W. Ks. Krakowskie*. Kraków 1894, с. 8–10, а також: Т. Piłat. Najważniejsze wyniki spisu ludności Galicji z 31 grudnia 1880 // *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych*, т. 6, зош. 2, табл. V b. Lwów 1881.

⁹ Більше про це: L. Wolff. *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford 2010. Там також ширша література.

¹⁰ Див. класичну працю: Л. Вульф. *Винайдення Східної Європи. Мана цивілізації у свідомості епохи Просвітництва* / перекл. з англ. С. Біленького. Київ 2009; див. також його наведену вище працю «Ідея Галичини».

Поляки вбачали в Галичині «ковчег, у якому Польща знайшла прихисток від хвилі варварського потопу» й вірили, що якби Австрія зникла, то «через кількадесят років поляків можна було би знайти не над Віслою чи під Карпатами, а хіба під Алтаєм», як сказав президент Львова Флоріан Земялковський 1868 р.¹¹ Той самий Земялковський був автором іншого, набагато тривалішого міту про українців як німецьку вигадку. Політики різних напрямків могли сперечатися щодо тактики, але були одностайні в переконанні, що саме їхній край у добу автономії покликаний відіграти виняткову роль у всепольському масштабі. Особливе значення у творенні міту мали краківські консерватисти, а за сумісництвом – представники краківської історичної школи.

Можна, отже, вважати, що метафора П'ємнту більше віддзеркалювала добре приховані під лоялізмом політичні амбіції, ніж реальне становище в Галичині. Лише в одній сфері, себто культури і науки, вона відповідала справжнім досягненням.

А як дивилися на ідею українського П'ємнту поляки та на ідею польського П'ємнту – українці? Польські політики проявляли амбівалентні почуття: з одного боку, вбачали в ньому не надто небезпечного конкурента, з іншого – розуміли, що москвофіли завдяки своїм впливам і зовнішній підтримці є більшою загрозою. Тому над бажанням не допустити до розвитку українського руху до початку Першої світової війни переважило дещо самовпевнене переконання, що краще мати в Галичині український П'ємонт, аніж занадто сильних москвофілів¹². Натомість після війни, особливо на початку 1920-х років, сталося навпаки: польська влада підтримувала москвофілів для противаги вже не метафоричному П'ємнту, а реальній політичній силі українців, для яких ідеалом, попри програну війну, залишилася самостійна і соборна Україна. Цей український П'ємонт на території Другої Речі Посполитої намагалася знищити не лише польська влада, а й радянська. Край йому поклала радянська окупація Львова 1939 р.

А як ставилися українці до ідеї польського П'ємнту? Якщо Галичина в очах Грушевського і його прихильників мала сприяти українському національному відродженню, то, відповідно, політична, економічна та культурна домінація поляків у Галичині викликала, з одного боку, побоювання, з іншого – прагнення зрівнятися в силах. Напередодні Першої світової війни

¹¹ «Co by się stało, gdyby Austrię rozbito, lękam się powiedzieć; wtedy za lat kilkadziesiąt może na próżno szukano by Polaków nie nad brzegami Wisły, u stóp Karpat, ale musiano by ich szukać u stóp Altaju» (цит. за: Z. Fras. *Florian Ziemiałkowski (1817–1900). Biografia polityczna*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, с. 110).

¹² Щоправда, табір націонал-демократів з Романом Дмовським на чолі підтримував москвофілів з метою послабити український національний рух не лише в межах Російської імперії, а й у Галичині.

на сторінках «Діла» чітко виражено українську позицію: «Свобода польського народу не може бути неволею українського народу, польський Піємонт в Галичині не може бути продовженням польської Річи посполитої...»¹³.

Суперечка продовжувалась і в еміграції, навіть серед кіл, що підтримували ідею польсько-українського порозуміння, до яких належало середовище паризької «Культури». Характерним прикладом є міркування Станіслава Вінценза, одного з найбільших прихильників польсько-українського порозуміння. Він казав, що готовність визнати право українців вважати Львів П'ємонтом для національного руху аж ніяк не може означати відмову від уявлення про Львів як П'ємонт польського національного руху. І С. Вінценз, й інші польські автори «Культури» зазвичай відзначали, що Львів був полем діяльності польських патріотів: Пілсудського, стрілецького руху, Сокола – та дав Другій Речі Посполитій цілу плеяду чільних діячів. Тож сподівання українців на те, що захоплення Львова не зіткнеться з рішучою відповіддю з боку поляків, були не просто наївністю, а відсутністю реальної оцінки дійсності – резюмував С. Вінценз. Аналіз аргументів і формулювань, які пролунали в дискусії, що відбулася на сторінках «Культури», дозволяє ствердити, що навіть часова і просторова дистанція суттєво не змінила підходів з обох боків: міти виявилися стійкими до часу та геополітичних перетворень¹⁴. Повоєнне визнання права українців на Львів не означало готовності відмовитися від міту польського П'ємонту. Однак і для українців усвідомлення значення, яке Львів мав для польського національного руху, не дорівнювало визнанню прав поляків на Східну Галичину загалом і на Львів зокрема; подібно до поляків, українці трактували столицю краю і територію Східної Галичини як одне ціле.

Отже, і українці, і поляки покладали надії щодо майбутнього своїх народів на один і той самий край – Галичину, вважаючи її П'ємонтом. Кожна сторона – своїм П'ємонтом. І одні, й інші не уявляли майбутньої держави без Галичини. І одні, й інші уявляли цю державу як національну. Однак якщо українці вбачали в поляках найнебезпечнішого супротивника, то поляки здебільшого легковажили політичним значенням українців. Треба сказати, що для такого трактування мали достатньо багато інструментів у руках: велику політичну перевагу як у краю, так і в центрі, себто

¹³ Польський Піємонт // *Діло*, 9 травня (26 квітня) 1912, с. 3. Цит. за: І. Монолатій. Витоки польсько-українських суперечностей: роль партій та громадських інститутів поляків Галичини // В. Великочий, І. Монолатій, Ю. Плекан. *«Були трактовані наскрізь гуманно...»*. Косачівський табір для інтернованих осіб в контексті українсько-польських взаємин у Галичині (1918–1919 рр.). Івано-Франківськ 2019, с. 31.

¹⁴ S. Vincenz. Garsé wspomnień o Baziu // *Kultura* 12/182 (1962) 111–120; M. Rudnycka. List do redakcji // *Kultura* 3/185 (1963) 169–172; T. Saryusz-Bielski. List do redakcji // *Kultura* 11/193 (1963) 150–154.

в Державній раді у Відні та в деяких міністерствах, незрівнянно краще економічне становище, а відтак і сильні громадські та культурні організації. Натомість галицькі українці конструювали свої політичні програми у подвійній чи навіть потрійній конфронтації. Передовсім із поляками, які в реаліях галицької автономії посіли домінуюче становище; з австрійською владою, яка виконувала роль не тільки центральної влади, а й арбітра; і, нарешті, з москвофілами. Жодна зі сторін не бажала заходити з арбітром у надто гострий конфлікт. Взаємні стосунки у Східній Галичині, де українці становили більшість, натомість поляки мали владу, неможливо розглядати винятково як двосторонній конфлікт, хоча кожна зі сторін вважала, що саме їй належить край, тоді як край був однією (найвідсталішою) з провінцій імперії.

* * *

Метафора Галичини як і польського, й українського П'ємонту лише частково віддзеркалює реальну ситуацію. Саме в Галичині доби автономії створено ті партії, інституції та громадські організації, які були стимулом націєтворення. Водночас їхня роль ані в ситуації польській, ані в українській не була визначальною. Вирішальною для цих процесів була Перша світова війна, що призвела до більш сприятливої ситуації у польському випадку і менш сприятливої у випадку українському. Якщо обмежитися поглядом із Галичини, то обидві нації опинилися по боці країни, яка зазнала поразки у війні. І поляки, і українці мали свої національні формування в австрійській армії, а отже, могли трактуватися як спадкоємці країни-учасниці Четвірного союзу. Проте одна сторона – поляки – зуміла відмежуватися від цієї важкої спадщини, інша – силою обставин, зокрема й Брестського миру – не спромоглася цього досягнути, тим паче що на міжнародному форумі перша сторона наполегливо приписувала другій повну залежність від німців і лояльність до них.

На мій погляд, метафора П'ємонту мала б залишатися в риторичному арсеналі часів галицької автономії, коли цей регіон втішався свободами, яких не мали інші території, що перебували під владою Російської імперії в українському чи Пруссії в польському випадку. У період російської окупації Галичини було ліквідовано більшість інститутів та організацій, які могли відіграти рушійну роль. Масштаб австрійських репресій щодо українського населення під час Першої світової війни ще потребує окремого вивчення. Репресії не заторкнули лояльних до австрійської влади польських та українських політиків, але це наклало свій відбиток на перебіг подій у 1918 р. Лоялізм як традиційна позиція галицьких політиків – польських та українських – напередодні незалежності гальмував, а не прискорював процеси самовизначення.

Доленосні для України події відбувалися тоді в Києві, де й виникли центральні для державності інституції. Подібну роль відіграла Варшава для Польщі. З погляду Києва процеси в Галичині відбувалися з відчутним запізненням: перший Універсал проголошено понад рік раніше, ніж конституювалася Українська національна рада, акт Злуки відбувся рік після Четвертого універсалу. Іншими словами, у 1918 р. все повернулося на круги своя – це Київ, а не Львів відіграв роль українського П'ємонту.